

Sámediggeráđi čilgehus areálagáhttema birra Sámis

Sisdoallu

Sámediggeráđi čilgehus areálagáhttema birra Sámis	1
1. Láidehus	2
2. Luondduvalljodagaid gáhttendárbu sámi geahčanguovllus	3
3. Sámi geavaheapmi mii lea hábmen suodjalanguovlluid	5
4. Areálagáhtten reaidun Sámi luondduvalljodagaid suodjaleamis	9
5. Suodjalanguovlluid báikkálaš hálldašanortnet	12
6. Gaskkusteapmi suodjalanguovlluid birra	14
7. Sámi kulturmuittut suodjalanguovlluin	15
8. Sámedikki viidásit bargu Sámi suodjalanguovlluin	16

1. Láidehus

Váldomihttomearri Sámediggeráđi čilgehusas luonddugáhttema birra árbevirolaš sámi guovlluin, lea čilget dálá politihkkii sámi guovlluid areálagáhttema birra ja deattuhit dárbbu viidásit bargui, maid Sámediggeráđi oaidná dárbblašlažžan vuoruhit boahtteáiggis.

Nu guhká go mis leat eatnamat – Sámediggedieđáhus areála ja birrasa birra mearriduvvui Sámedikki dievasčoahkkimis jagis 2016. Dieđáhusas čujuhuvvui Sámedikki bargguid mihttomeriide ja strategiijaide, earret eará suodjalanpolitihkas. Dieđáhus lea leamaš vuodđun Sámediggeráđi doibmii maiddái dán váлгаáigodagas. Sámediggeráđi oaidná ahte gáhttema ja sámi geavaheami gaskasaš čuolbma lea sturron áiggi mielde. Dasa lassin lea riikkaidgaskasaš bargu luonddu valljodaga fuolaheami birra jođus, mii sáhtta váikkuhit sámi beroštumiide. Sámediggeráđi sávva danne ahte Sámedikki dievasčoahkkimis lea vejolašvuhta digaštallat politihkkasuorggi stuorámuš čuolmmaid.

Konvenšuvdna biologalaš valljodaga birra geatnegahtta miellahttostáhtaid suodjalit riikka luondduvalljodaga. Konvenšuvdna bargoprográmmas jagiid 2011-2020 ovddas lei mihttomearri ahte 17 % eanaareálas ja 10 % mearraareálas galggai suodjaluvvot. Norgga stáhta lea ollašuhhtán dán geatnegasvuoda, go dál lea 17,5 % nannán-Norggas suodjaluvvon iešguđet lágan suodjalankategoriijaid bokte, ja 3,1 % mearraviidodaga areálain leat suodjaluvvon. Stuora oasis suodjaluvvon luonddus leat árbevirolaš sámi ássanguovllus. Suodjalandoaimbajut sáhttet mielddisbuktit sihke hehttehusaid ja ovdamuniid sámi kultur- ja ealáhusdoaimmaheapmái.

Dát čilgehus lea ráddjejuvvon ja lea guovllusuodjaleami birra árbevirolaš sámi guovlluin. Guovllusuodjaleapmi mii dávista Luondduvalljodatláhkii §§ 33-39, doaimmahuvvo luonddureserváhtaid, biotohpasuodjalanguovlluid, eanadatsuodjalanguovlluid dahje álbmotmehciid bokte. Iešguđet suodjalankategoriijain leat iešguđet dási ráddjejumit olmmošlaš doaimmaid hárrái. Luonddureserváhtain leat garraseamos ráddjejumit. Suodjalanguovlluid hálddašit maiddái iešguđet láhkai – sáhttet leat suohkanat, stáhtahálddašeaddjit, gielddaidgaskasaš dahje beliid gaska čohkkejuvvon suodjalanguovlostivrrat mat hálddašit. Čilgehus lokte čuolmmaid mat gusket suodjalanguovlluid ásaheapmái ja hálddašeapmái, sámi báikegottiid ja sámi vuoigatvuodaguddiid geahččanguovllus.

Sámediggeráđi háliidii láchit dili viiddis mielváikkuheapmái čoahkkimiid bokte sámi suodjalanguovlostivrraid ovddasteddjiiguin, árbevirolaš sámi guovllu iešguđet osiin. Covid-19 pandemiija geažil leat muhtin čoahkkimat čađahuvvon digitálalaččat. Čuovvovaš čoahkkimat leat čađahuvvon:

9.-10.9.2020 Sievju álbmotmeahcci; álbmotmeahccestivra, orohagat ja báikegoddi

29.-30.9.2020 Trollheimen; suodjalanguovlostivra, orohat

8.2.2021 Ittugáissáid suodjemeahcci; suodjalanguovlostivra, orohagat, boanddaidsearvi

5.3.2021 Byrkijen vaarjelimmiedajve; álbmotmeahccestivra, orohagat

18.3.2021 Rohkunborri álbmotmeahcci; álbmotmeahccestivra, orohat

Dasa lassin ovdanbuktojuvvoi bargu Sámedikki suodjalanguovlostivrraid nammaduvvon ovddasteddjiid digitála čoahkkaneamis 17.2.2021.

2. Luondduvalljodagaid gáhttendárbu sámi geahččanguovllus

Máilmmi luondduvalljodat gártá dađistaga eanet deattu vuollái

ON vitenskapspanel IPBES buvtii jagis 2019 viiddis raportta *Global Assessment* máilmmi birra dilálašvuoda birra. Raporta lea suorggahahtti, ja čilge movt luondduvalljodat ja ekovuogádatbálvalusat billašuvvet ja jávket suorggahahtti johtilit. Raporta čájeha ahte luondduvalljodaga dilálašvuolta lea buoret dain guovlluin maid álgoálbmogat leat geavahan ja hálddašan. Raporta deattuha maidái ahte álgoálbmogiid árbevirolaš máhttu luonddu birra lea dehálaš veahkki luondduvalljodaga fuolaheamis ovddos guvlui.

Johtilis olmmošlassáneapmi lassin geavahan- ja buvttadanminstariid rievdamiidda, lea mielddisbuktán luondduvalljodaga jávkama mii ii leat guoddevaš. Globálalaččat lea areálageavahemiid rievdan dat fáktor mii lea buot eanemusat čuohcan luonddu ja luondduvalljodaga ekovuogádagaide gáttis ja čázis. Birrasiid 90 % jávkan luondduvalljodagas lea luondduresurssaid roggamiid ja prosesseremiid geažil.

Dat stuora, globála doaimmaheaddjit mat jávkadit luondduvalljodaga, bidjet maidái vuodu go digaštallat luondduvalljodaga fuolaheami Sámis. Norgga bealis lea 90 % áitojuvnon šlájain váikkuhuvvon areálageavahemiid rievdamiin. Areálageavahanrievdamiid váikkuhusat áitojuvnon lundui leat juhkkjuvnon guovtte sadjái, mas sihke eana- ja meahccedoalu ja eará areálageavahanrievdadusat, nu movt viste- ja luoddahukseamat, energiijarusttegat ja ruvkedoaimmat váikkuhit. Dat stuora doaimmaheaddjit mat jávkadit luondduvalljodaga, eai rievtti mielde boađe sámi servodagas. Danne šaddá boastut jus dan luondduvalljodaga mii lea vel báhcán, galgá viggat gádjut dušše eanet areálagáhttemiin árbevirolaš sámi guovlluin.

Sámediggeráđi mielas lea dárbu sakka rievdadit stuoraservodaga árvvuid, jurddašanvuogi ja oktavuoda lundui, jus galgá lihkestuvvat bissehit globála roasu maid luondduvalljodaga jávkan mielddisbuktá. Lea buot olbmuid ovddasvástáduš sihkarastit ahte luondduvalljodat fuolahuvvo guhkit áigái. Okta čoavddus sáhtá leat sihkarastit ahte sámi vuodđoárvvut guoddevaš geavaheami birra váldjuvvojit mielde stivrendokumeanttaide ja njuolggadusaide mat ráhkaduvvojit, fuolahat dihtii boahhtevaš buolvaid dárbbuid ja vai sihkarastit luonddu guoddinnávccaid ja luondduvalljodaga.

Dárbu čuovvolit

Sámediggi galgá leat aktiivvalaš servodatságastallamis ja buktit ovdan sámi oainnu luonddu ja dan hálddašeami hárrái. Okta mihttomearri lea oažžut Norgga eiseválddiid sihkarastit ahte luonddupanela konklusuvnnat dan birra ahte álgoálbmogiid aktiivvalaš geavaheapmi, árvvut ja aktiivvalaš ja duohta oassálastin hálddašeapmái, sihkarastá ahte luondduvalljodat práksis vuhtiiváldjuvvo boahhtevaš suodjalanpolitihka hábmemis.

Biologalaš valljodaga konvenšuvnna ođđa bargoplána

ON biologalaš valljodaga konvenšuvnna (CBD) bokte leat stáhtat geatnegahtton fuolahit luonddu valljodaga. Dál leat ráhkadeame ođđa bargoprográmma biologalaš valljodaga konvenšuvnii. Bargoprográmma galgá boahhtit ovdeš Aihci 2011-2020- mihttomeriid sadjái, ja galgá stivret konvenšuvnna barggu luondduvalljodaga seailuheami birra boahhtevaš logijagiigodaga. Bargoprográmma galgá mearriduvvot konvenšuvnna oasálaščoahkkimis 2021 čavčča. Mearriduvvon bargoplána váikkuha sápmelaččaide njuolgut, našunála implementerema bokte Norggas. Dat sáhtá

dahkkot ovdamearkka dihtii ođđa stuorradiggedieđáhusa bokte luondduvalljodaga birra ja vejolaš čuovvovaš našunála doaibmabijuiguin.

Sámediggeráđi mielas lea buorre go riikkaidgaskasaš dásis barget nannet luondduvalljodaga fuolahanbarggu. Sámediggeráđi oaidná seammás ahte muhtin evttohusat bargoprográmmas sáhttet dagahit hástalusaid álgoálbmotservodahkii, jus ii bija dárbbalaš eavttuid. Dákkár eaktu berre leat ahte dohkkeheapmi álgoálbmogiid vuoigatvuođain eatnamiidda ja čáziide, ja álgoálbmogiid veahkki luondduvalljodaga seailluheamis, nu go duođaštuvvon IPBES- raporttas, adno vuođđun viidáset barggus luondduvalljodagaiguin. Berre maiddái leat stuorát fuomášupmi álgoálbmogiid árbevirolaš máhttuid luonddugáhttema ja -geavaheami hárrái go galgá mearrádusaid dahkat.

CBD ođđa bargoprográmmas leat njeallje guhkit áiggi mihttomeari jagi 2050 rádjái. Mihttomearit speadjalastet konvenšuvnna bajimuš mihttomeriid luondduvalljodaga bisuheamis ja guoddevaš geavaheamis, ja maiddái luondduvalljodaga vuoittuid vuoiggalaš juogadeamis. Bajimuš mihttomearit leat viidásit juhkkjuvvon 20 konkrehtabut mihttomeriide, maid stáhtat galget olahit ovdal jagi 2030.

Dehálaš mihttomearrehábmen ođđa bargoplánaevttohusas lea ahte 30 % máilmmis galgá suodjaluvvot beaktilis areálasuodjalanvugiiguin. Dát mihttomearri sáhtta leat hástaleaddji álgoálbmogiid geahčanguovllus jus eai dohkket álgoálbmogiid vuoigatvuođaid eatnamiidda ja resurssaide, ja álgoálbmogiid guoddevaš luondduhálldašanpráksisiid.

Guoddevaš geavaheami ja ođasmuvvi riggodagaid suodjaleami mihttomearri, erenoamážit dat mii guoská meahcceallišlájaid maid sáhtta bivdit, lea dehálaš álgoálbmogiidda. Álgoálbmogiid árbevirolaš guoddevaš práksisiid sihkkarastin luonddu resurssaid geavaheamis berre maiddái vuhtiiváldjuvot bargoprográmmas. Bargoprográmmas ferte oččodit dásedisvuođa das movt galgá dustet álgoálbmotguovlluid luondduvalljodagaid lobihis rievideami, ja das makkár dárbbut leat ahte hálldašit luondduresurssaid nu ahte gokčet olbmuid dárbbuid. Dáid vuhtiiváldimiid berre geahččat ovttas, vai álgoálbmogiid árbevirolaš ávkástallanvuogit sihkkarastjuvvojit kultuvrralaš guoddevaš vugiin.

[Dárbu čuovvolit](#)

Sámediggi ferte čuovvolit biologalaš valljodaga konvenšuvnna ođđa bargoplánabarggu. Sámediggeráđi oaivvilda ahte ii sáhte suddjet eanet areálaid jus álgoálbmogiid vuoigatvuođat eatnamiidda ja čáziide eai dohkkehuvvo. Dasa lassin galget álgoálbmogiid iežaset guoddevaš luondduhálldašanpráksisat dohkkehuvvot, ja ráhkadit vuođu hálldašeapmái mii lea ovtadássásaččat stuoraservodaga hálldašanpráksisiiguin.

[Luondduvalljodatláhka, álbmotriekti ja sámi kulturdoaimmaheapmi](#)

Sámiid vuoigatvuohta doaimmahit kultuvraseaset lea nannejuvvon álbmotrievttis, internationála konvenšuvnnain ja julggaštusain nu go ILO 169, ON julggaštusas álgoálbmotvuoigatvuođaid birra (UNDRIP) ja ON konvenšuvnnas siviila ja politihkalaš vuoigatvuođaid birra artihkalis 27 (SP 27). Álbmotrievttálaš suddjen beassat doaimmahit ja fievrridit giellamet, kultuvramet, árbevirolaš ealáhussamet ja eallinvuohkámet galgá maiddái leat vuođđun go stáhtat plánejit ja álggahit luondduvalljodaga fuolahandoaibmabijuid.

Konvenšuvdna biologalaš valljodaga birra dohkkeha álgoálbmogiid árbevirolaš máhtuid mat leat veahkin seailluheame luondduvalljodaga (artihkal 8 (j)), ja maiddái álgoálbmogiid vuoigatvuođaid

fievrridit guoddevaš luonddugeavahanvugiid viidáset (artihkal 10(c)). Luondduvalljodatláhka galgá implementeret dáid prinsihpaid našunálalaččat Norggas. Sámediggi guorrasii luondduvalljodatláhkii ollislaččat dievasčoahkkináššis 44/08 luondduvalljodatlága birra, muhto daiguin čielga eavttuiguin ahte láhka ii vuostil álbmotrievttálaš geatnegasvuodaid mat gusket luondduvalljodahkii, álgoálbmogiidda ja minoritehtaide. Birasgáhttentdepartemeanta čujuhii konsultašuvnnain dasa ahte *«naturmangfoldloven er utformet slik at den ikke kommer i strid med folkerettslige forpliktelser. Dette gjelder både i forhold til forpliktelser knyttet til naturens mangfold og i forhold til urfolk og minoriteter.»*

Luondduvalljodatlága ulbmilparagráfa deattuha ahte luondu oktan iežas biologalaš, eananlaš ja geográfalaš valljodagain ja ekologalaš proseassain, fuolahuvvo guoddevaš geavahemiin ja suodjalemiin, maiddá nu ahte addá vuodu olbmo doaimmaheapmái, kultuvrii, dearvvašvuhtii ja loaktimii, dál ja boahhteáiggis, maiddá sámi kultuvrii. Luondduvalljodatláhka nanne maiddá ahte mearrádušat lága mielde galget deattuhit sámi kultuvrra luondduvuodu. Sámediggi vásiha ahte birashálddašeami praktiseren sámi kultuvrra luondduvuodu hárrái, ráhkada vuodu dakkár ipmárdussii mii lea hirbmat abstrákta ja guhkkín eret sámi kultuvrra praktihkalaš doaimmaheamis, mas ii geahča sámi kulturdoaimmaheami duohta áššin ja dakkárin maid ferte vuhtiiváldit hálddašeamis. Luonddusuodjaleapmi ii akto sihkkarastte sámi kultuvrra boahhteáiggi, jus ii addojuvvo vejolašvuhta aktiivvalaš sámi kulturdoaimmaheapmái árbevirolaš doaimmaid ja ávkkástallanvugiid fievrrideami bokte. Luondduvalljodatlága mearrádušaid ferte geahččat ovttas riikkaidgaskasaš geatnegasvuodaiguin, erenoamážit ILO 169:in ja SP 27:in, muhto maiddá CBD artihkkaliin 8 (j) ja 10 (c), nu go Sámedikki guorraseapmi luondduvalljodatláhkii eaktuda.

Dárbu čuovvolit

Sámediggeráđđi oaidná dárbbu bidjat fuomášumi dasa movt birashálddašeapmi praktiserejuvvo ja movt našunála njuolggadusat doaimmahuvvojit sámi kulturdoaimmahavejolašvuodaid hárrái, álbmotrievttálaš suodjaleami mielde. Lea guovddáži sihkkarastit ahte sámi álbmogis lea vejolašvuhta nannet iežas kulturdoaimmaheami, ja stáhtas leat álbmotrievttálaš geatnegasvuodat láchit dili dasa.

Sámediggeráđi bealis oaidnit maiddá ahte lea dárbu proseassaide dan birra movt geavaha guoddevašvuoda- doahpaga sámi árbevierrodoaimmaid hárrái. Sámi árbediehtu ii fáttmastuvvo doarvái guoddevašvuoda digaštallamiidda, ja danne ii vuhtiiváldojuvvo sámi árbediehtu go árvoštallet mii leat guoddevaš áiggis áigái. Sámediggeráđđi oaihvilda ahte sámi árbevierroguddiin ferte leat duohta vejolašvuhta searvat guoddevašvuoda-doahpaga defineremii suodjaluvvon guovlluid birashálddašeamis.

Danne ferte láchit dili mielváikkuhanprosessii, mii sáhtta dáid geahččanguovlluid fáttmastit guoddevašvuoda-doahpaga definerenbargui, sihke suodjaluvvon guovlluin ja muđui sámi guovlluid birashálddašeamis.

3. Sámi geavaheapmi mii lea hábmen suodjalanguovlluid

Sámi geavaheapmi mii hábme gáhttenárvvolaš luonddu

Sámi luonddugeavaheapmi lea mánggabealat ja lea heivehuvvon birrasii gos sámit árbevirolaččat leat ássan. Sámi árbevirolaš geavaheapmi ja kulturdoaimmaheapmi fáttmasta mánggalárgan eallinvugiid nu go boazodoalu, eará guohtunealáhusaid, eanadoalu, bivdima, guolásteami, duodjeávdnasiid háhkama, ávkkástallama ja čoaggima, sihke ealáhussii ja iežas atnui. Dát geavaheapmi lea

vuodđuduvvon dan árvojurddašuvuogis ahte ii váldde eanet go maid dárbbáša, ja luonddu iežas ráddjemiid vuodul. Dán anu ja árbevirolaš hálddašeami dihte gávdnojit ge iešguđet guovlluin ain divrras luondu, čavde ekovuogádagat ja dat stáhtus ahte lea suodjaluvvon guovlu.

Sámi árbevirolaš máhttu lea buolvvaid mielde huksejuvvon luonddu proseassaid, elliid, šattuid, dálkkiid ja daid čanastagaid systemáhtalaš áicamiin ja vásáhusaiguin. Máhttu lea fievrriduvvon buolvvas bulvii bargguid bokte mat gusket árbevirolaš doaimmaide ja dán máhtu dihte leat birgen. Máhttu ovdána dađistaga ja ođđa buolvvat lasihit iežaset áicamiid ja vásáhusaid máhttovuđđui maid leat oahppan iežaset máttuin. Vuodđun dán máhttui lea ahte dohkkeha ahte olmmoš dárbbáša luonddu, ja ahte čájeha gudnevuollegašvuoda birrasii gos vánddarda. Árbevierrogeavaheami ja dan máhtu fievrrideapmi lea mearrideaddji boahhteáigái ja dasa ahte sámi kultuvra gávdno. Máilmmi luonddu boahhteáigái lea maiddái mearrideaddji ahte álgoálbmogiid iežaset árbevirolaš guovlluid geavaheapmi fievrriduvvo viidáseappot sin árbevirolaš hálddašuvugiiguin. Dán čájeha maiddái ON dieđapanela raporta.

Sámediggeráđđi oaidná ahte biraseiseválddiin ii leat máhttu sámi árbevirolaš luonddugeavaheami ja dasa guoskevaš máhtu birra, iige min ipmárdusa birra das mii lea buorre hálddašeapmi. Lea dego guovtti máilmmi eahpedássiid deaivvadeapmi, mas dušše nuppi bealis lea fápmu mearridit mii galgá lohkkjuvvot máhtun ja makkár árvvuid ja oainnuid galgá deattuhit.

Luonddu-suodjalanjurdda badjánii oarjemáilmmi johtilis industrialiserema dihte, go eurohpálaččat ja amerihkálaččat fuomášedje ahte báhcigođii unnit ja unnit luondu mii ii lean duohtaduvvon. Oarjemáilbmi oinnii dárbbu suddjet guovlluid vai olbmot galge beassat viežžat ráfi guoskameahtun luonddu dahje majestehtalaš beliin luonddu. Sámit vásihit ain ahte dát jurddašuvuohki váikkuha sin vejolašvuhtii doaimmahit kultuvraseaset ja ealáhusaideaset suodjaluvvon guovlluin.

[Dárbu čuovvolit](#)

Dárbbášit ahte sihke stuoraservodat ja stáhtalaš biraseiseválddit háhket eanet ipmárdusa sámi árbevirolaš luonddugeavaheami ja árbevirolaš máhtu birra. Stáhtalaš eiseválddit fertejit luondduhálddašeamis eanet deattuhit luondduvaljodatlága § 8 nuppi lađđasa.

Sámi árbevirolaš máhttu ferte sajáiduvvot luondduhálddašanoahpus. Dan barggu berrešii Sámediggi bargat ovttas sámi árbevierroguddiiguin ja organisašuvvnaiguin mat barget árbevirolaš máhtuin, ja maiddái singuin geat oahpahit ja dutket sámi árbevirolaš máhtu.

[Mohtorjohtolat suodjalanguovlluid sámi geavaheami oktavuodas](#)

Dat ahte suddjen lea bajimus hálddašanmihtomearri árbevirolaš sámi guovlluin, sáhtá sihke váttisin dahkat muhto maiddái suodjalit sámi kulturdoaimmaheami vejolašvuodaid. Suddjen sáhtá hehttet billisteaddji sisabahkkemiid, nu go bieggamilluhuksemiid ja ruvkedoaimmaid. Seammas ráddjedit suddjenláhkaásahusat sámi árbevirolaš geavaheami ja sámi ealáhusaid ovdáneami. Danne lea dehálaš ahte Sámedikkis lea politihka mii dohkkeha hástalusaid variašuvvnaid miehtá sámi guovllus, muhto maiddái gávdná oktasaš strategiijaid mat dorjot sámiid vuoigatvuodaid ja vejolašvuodaid doaimmahit kultuvraseaset.

Suddjenláhkaásahusat bidjet mohtorjohtalusa rámmaid suodjalanguovlluin. Dát hehttehusat váikkuhit dasa mii lea nannejuvvot boazodoallolágas boazodoalu mohtorjohtolatrivttiid birra.

Mohtorjohtolaga gielddin hehte maiddá eará sámi meahcásteami, go šaddá váttisin fievrridit ovdamearkka dihtii guliid ja murjjiid.

Boazodoalu oktavuodas lea skohtervuodjin dálvet dábálaččat lohpi. Suddjenláhkaásahusas ferte ohcat sierralobi bievllaid nalde vuodjit orohagas. Sierralohpeohcamiin lea álo čanastat doaimbi orohatplánaide. Orohagat leat áiggiid mielde čájehan fuolastumi go šaddet ohcat sierralobi čadahit iežaset barggu. Dan váttisvuodá leat geahččalan čoavdit sierralobiin mii bistá mánga jagi, muhto ii oro leame rievttis čoavddus buohkaide. Sámi meahcásteddjiide leat suodjalanguovllut oassin sin ruovttuin ja bargobáikkiin, gos ii galggašii leat dárbu ohcat lobi vánddardit.

Boazodoallu lea nu go earáge ealáhusat, heivehan iežas dainna lágiin ahte lea váldán atnui veahkkeneavvuid mat álkidit bargguid, nu go guođoheami ja čohkkema. Seammás oaidnit ahte dálkkádatrievdamat dagahit ahte ealáhus olles áiggi ferte heivehit ođđa diliide. Jahkodatmolsašumit čavččas dálvá, dálvvis giđđii ja giđas geassái, eai leat nu go ovdal. Go fáhkkestaga suddagoahtá muohta sáhtá hui oanehis áiggis šaddat veadjemeahttun johtit, ja čakčat ges sáhttet bievllat bistit guhká, gitta skábmamánu dahje juovlamánu rádjai. Vai heivehit doalu dákkár diliide, fertejit boazodoallit sáhttit geavahit juohke jahkodahkii heivvolaš fievrruid. Ovdamearkan sáhtá leat vejolašvuhta beassat geavahit helikoptera dahje drone, mat sáhttet leat ávkkálaš veahkkeneavvut boazodoalus. Fleksibilitehta lobiid addimis sáhtá leat mearrideaddji vai oazžut ulbmillaš doaimma.

Mohtorjohtolaga gielddus meahcásteami oktavuodas suodjalanguovlluin, hehte sámi meahcásteami ovdáneami. Ollu dain ođasmahtti luondduressursain jekkiin ja mehciin ii geavahuvo go ii beasa fievrridit ruoktot háhkkojuvvon ávdnasiid suodjalanguovllus. Mii oaidnit maiddá ahte dát váttisvuhta ii ráddjejuvvo dušše lágas, muhto maiddá birashálddašeami práksisis. Várnjárgga álbmotmeahci ráđđádallamiin ledje ovdamearkka dihtii ovttaoaivilis ahte Unjárggas sáhtte leat 2 sierralohpemáđija bievlavuodjimii árbevirolaš ávkkástallanguovlluin álbmotmeahcis. Go sámi beroštumit vásihit ahte birashálddašeapmi viggá dan badjelgeahččat ja hehttet dáid máđijaid geavaheami, de hedjona luohhtevašvuhta sihke birashálddašeami ja sámi árbevierrogeavaheddjiid gaskkas, ja birashálddašeami ja Sámedikki gaskkas.

Jagi 2016 sámediggedieđáhus areála ja birrasa birra deattuha ahte Sámediggi áigu bargat dan nala ahte láhka rievdá nu ahte eai biddjo garrasit gáibádusat boazodollui, meahcásteapmái ja árbevirolaš meahcástanealáhusaide suodjalanguovlluin, go maid boazodoalloláhka ja mohtorjohtalusláhka muđui gáibidit árbevirolaš sámi guovlluin.

Sámediggi vásiha ahte guovddáš eiseválddiin lea unnán ipmárdus ja gelbbolašvuhta sámi geavaheami birra. Sámediggeráđđi lohtii hehttehusaid maid birashálddašeapmi buktá árbevirolaš sámi meahcásteapmái čoahkkimis stáhtaráđiin Helgesenain, jagi 2016 juovlamánu. Sámediggeráđđi orienterii maiddá Dálkkádat- ja birasdepartemeantta dievasčoahkkinášši 038/19 *Meahcásteapmi dálá áiggis Sámis* mearrádusa birra, jagi 2019 skábmamánu. Sámediggeráđđi lea álggahan ovttasbarggu sámi suohkaniiguin, mas geahččalit meahccemohtorjohtolatortnega.

Dárbu čuoovvolit

Sámi boazodollui galgá sihkkarastojuvvot vejolašvuhta vánddardit maiddá suodjaluvvon guovlluin. Lea dárbu systemáhtaleappot bargui kártet hehttehusaid maid johtolatráddjijumit dagahit.

Sámediggeráđđi oaidná dárbbu eanet dohkkehit sámi meahcásteami suodjalanguovlluin. Sámediggeráđđi lea signaliseren dieđáhusa sámi meahcásteami eavttuid birra. Das leat

maiddái mielde hástalusat ja vejolašvuodát sámi meahccegeavaheami oktavuodas suodjalanguovlluin.

Ođđa geavaheaddjjoavkkut duvdet eret dálá sámi geavaheami

Dan rájes go dat gohčoduvvon “fjellteksten” bodii jagi 2003 stáhtabušehttii, lea ráđđejeaddji jurddašanmálla Norgga suodjalanpolitihkas leamaš čalmmustahttit eanet turistageavaheami potenciála sihke suodjalanguovlluid siskkobealde ja olggobealde. Jagis 2015 almmuhuvvui ođđa mearkagálvostrategiija Norgga álbmotmehciide, mii galgá dahkat álbmotmehciid vel eanet geasuheaddji olgunastinguovlun ja mátkkoštanguovlun. Álbmotmehciid ja eanadatsuodjalanguovlluid lassánan márkanfievrrideapmi lea buktán ođđa geavaheaddjjoavkkuid ja eanet olmmošlaš johtolaga suodjalanguovlluin. Vázzin- ja čuoiganmátkkit leat dovddus doaimmat, ja ovdamearkka dihtii meahccesihkkelastin ja muohta-kiting leat fas doaimmat mat dál manjit áiggi leat eanet beaggán.

Boazodoallit vásihit dan liige noađđin bohccuide. Ovdamearkan sáhttet leat čuoiganmátkkit guottetáiggi, go čuoigat eai dieđe geat guovllu geavahit dalle ja sáhttet ribahit čuoigat dahje čierastit njuolga čovajjetealu sisa. Unnit dramáhtalaš ovdamearkkat leat ges tuvrrat geasset, go bohccot bálget alla báikkiide ja vázzi olbmot baldet daid. Dahje turisttat mat rasttildit guovlluid gos leat čohkkeme ealu mearkun- ja njuovvangárdái. Muhtin báikkálaš suodjalanguovlostivrrat leat geahččalan eastadit dákkár diliid diehtjouhkimiin ja rávveimiin. Lea vuorddehahtti ahte hástalusat lassánit go Norgga álbmotmeahcit čurvot “Bures boahtin!”.

Muhtun dilálašvuodain lea suodjalanguovlostivra geahččalan vuhtiiváldit ahte boazodoallu dárbaša guohtunráfi rašes áigodagain, ja lea hilgon doallolágidanohcamušaid maid jáhkket muosehuhttit bohccuid ja boazodoalu. Ovtta váiddameannudeamis lea Birasdirektoráhtta badjelgeahččan stivrra árvoštallama ja addán lobi dainna ákkain ahte boazodoallu iešalddis ii leat oassi suodjalanulbmilis, iige leat namuhuvvon luondduvalljodatlága § 33. Dasa lassin oaivvilda Birasdirektoráhtta ahte ealáhusberoštumiid vuhtiiváldin ii sáhte leat ággan suodjalanguovllu johtolatreguleremiidda dahje johtolatgildosiidda. Lea eahpidahtti go Birasdirektoráhtta vállje badjelgeahččat árbevirolaš máhtu bohccuid birra ja makkár dárbu dain lea rašes áiggis, seammás go boazu iešalddis lea luonddubealli suodjalanguovllus maid ferte vuhtiiváldit.

Muhtun guovllu sámi boazodoallit vásihit ahte eai beasa cegget visttiid, áiddiid ja guođohanbarttaid. Seammás háliidit eará báikkiin turismma várás cegget eanet infrastruktuorra, turistasearvebarttaid, merkejuvvon bálgáid, vuolggasajiid ja diehtjouhkinsajiid. Dán vásihit dohkketmeahttumin.

Našunála fuomášupmi suodjalanguovlluide guoskevaš árvoháhkamii lea buktán ollu doaimmaid suodjalanguovlluid ravdaavádagaide. Álbmotmehciin ja eanadatsuodjalanguovlluin lea dakkár geasuhanfápmu mii dahká ahte astoáiggehuksema ja eará doaimmat juste olggobealde suodjalanguovlluid, geasuhit. Dat buktá vel eanet noađi sámi boazodollui, mii bargá rastá suodjalanguovlorájiid. Sámediggeráđi mielas berre álbmotmehciid ásaheami váikkuhusčielggadusas geahččat suodjalandoaimbajuid ja suodjalanguovllu ravdaavádaga doaimbajuid buohkanas váikkuhusaid. Ealáhusovddideapmi mii guoská suodjalanguovlluide berre maiddái leat ávkin sámi báikegottiide sin iežaset eavttuid vuodul.

Sámi meahcásteapmi lea árbevierru ja máhttu dan birra movt sámit birgema dihte ávkkástallet beasatlaš resurssaid. Geavaheapmi lea rievdan áiggiid mielde, muhto lea ain stuora oassi kultuvrra ávnnaslaš vuodus. Álbmotmehciid ja eanadatsuodjalanguovlluid suddjenláhkaásahusain leat mearrádusat mat regulereit sámi meahcásteami vejolašvuodaid. Lea lohpi murjet ja čoaggit

guobbariid suodjalanguovlluin, muhtun lánkaásahusain leat maiddá spiehkasteamat duodjeávdnasiid háhkamii, gámassuinniid čuohppamii ja rissiid čoaggimii rievssatgárddiide. Eará guovlluin ferte ohcat lobi daidda doaimmaide. Árbevirolaš luondduávkkástallama fievrrideapmi boahhtevaš buolvvaide lea dehálaš sámi kultuvrra ja giela vitalitehtii. Sámediggeráđi mielas galgá dat maiddá joatkit suodjaluvvon guovlluin sierralohpeohcama haga, ja nu ahte ođđa geavahanjoavkkuid dárbbut eai boađe dálá geavaheddjiid vuoigatvuođaid ovdalii.

Jagi 2016 sámediggedieđáhus areála ja birrasa birra nanne ahte suodjalanguovlluid árvoháhkkan galgá dahkkot dainna lágiin ahte vuhtiiváldá dálá sámi ealáhusaid ja geavahanjoavkkuid. Sámi báikegotti dárbbut galget boahit ovdal gussiid ja ođđa geavaheaddjiavkkuid dárbbuid suodjalanguovlluid geavaheamis. Sámediggeráđi deattuha sámiid vuoigatvuođaid doaimmahit kultuvrraset, ja stáhta geatnegasvuođa lánčit dili dasa. Sámediggeráđi mielas lea hirbmat eahpeiddolaš ahte dálá sámi geavaheaddjiavkkut vásihit ahte duvdovjuvvojit eret iežaset árbevirolaš resursaguovlluin, mat dál leat šaddan suodjalanguovllun guoskevaš márkánfievrridemiin.

Dárbu čuoovvolit

Lea dárbu guorahallat mearkagálvostrategiija ja dan váikkuhusaid. Sámediggeráđi áigu evttohit árvoštallat mearkagálvostrategiija ja deattuhit guovllu dálá sámi geavaheddjiid vuhtiiváldima.

Lea maiddá dárbu árvoštallat movt stáhtalaš politihkka, mii lea dorjon suodjalanguovlluid eanet geavaheami ja árvoháhkama, lea čuohtan sámi geavaheapmái ja luonddu dillái suodjalanguovlluin. Dát guoská maiddá suodjalanguovlluid rávdaavádagaide.

4. Areálagáhtten reaidun Sámi luondduvalljodagaid suodjaleamis

Boares suddjenlánkaásahusat eai fuolat sámi beroštumiid

Den internasjonale naturvernunionen (IUCN), mii lea suddjema deháleamos standárdabiddji riikkaidgaskasaš organisašuvdna, ásahuvvui dasto maŋnel nuppi máilmmisoađi. Ipmirdan dihtii man čiekŋalit sajáiduvvon oarjemáilmmi, kolonialisttalaš jurddašanmálla lea olles suodjalaninstituhtas, lea buorre muitit ahte ain 1960- logus lei IUCN:s ráđđejeaddji eaktu duvdit eret sin geat álgoálggus leat orron suodjaluvvon guovlluin, amaset muosehuhttit luonddu.

Leat ásahuvvon álbmotmeahcit ja suodjalanguovllut árbevirolaš sámi guovlluin badjel 50 jagi. Suddjenlánkaásahusain vuhtto dasto maiddá ahte lánkaásahusat leat ráhkaduvvon iešguđet áigodagain norgalaš suodjalanjurddašeamis. Sáme politihkka ja sámi beroštumiid stáhtus lea maiddá ovdánan sakka seamma áigodagas. Álbmotmeahciid vuosttaš lánkaásahusain leat sámi beroštumiid namuhan dušše ráddjejumiid oktavuodain maid galge bidjat. Sámiid vuhtiiváldin ii namuhuvvon suodjalanmihttomearis. Dan rájes go mearridedje viiddidit Rávttošvuomi álbmotmeahci jagis 2002, leat árbevirolaš sámi guovlluid álbmotmeahcit ja eanadatsuodjalanguovllut ožžon ulbmilmearrádusaid mat spesifihkka namuhit sámi kultuvrra luondduvuođu vuhtiiváldima. Liikká leat ain ollu suddjenlánkaásahusat mat eai dohkket dahje vuhtiiváldde árbevirolaš sámi geavaheami. Muhtumat dain, nu go Anárjoga ja Ráissa álbmotmeahcit, Rágo nasjonálpárka ja Trollheimen suodjemeahcci, leat ásahuvvon ovdal Sámedikki ja ovdal go sámiid vuoigatvuođat ledje vuodđolágas dohkkehuvvon.

Sámediggeráđi oktii čuoamma Dálkkádat- ja birasdirektoráhtain jagi 2017 juovlamánu, veahá maŋnel go sámediggedieđáhus areála- ja birrasa birra mearriduvvui. Dálkkádat- ja birasdepartemeanta lohpidii dalle ahte galge dan geahčadit stuorradiggedieđáhusa čuoovvoleami

oktavuođas olgoeallima birra (Meld.St. 18 (2015-2016)), muhto departemeanta ii čuovvolan dan. Dálkkádat- ja birasdepartemeanta lea dál revidereme álbmotmehciid suddjenláhkaásahusaid málaid. Sámediggi lea dan oktavuođas bivdán oažžut geahčadit boahhtevaš málaid árvoštallan dihtii sáhttet go rievdadusat váikkuhit sámi kultuvrra ja ealáhusdoaimmaheami luondduvuođu.

Lulimus guovlluid boazodoallu, erenoamážit Trøndelágas ja Innlandetis, barget guovlluin gos háddjejuvvon hálddašeapmi lea hástalus, danne go leat mánga iešguđet vuodđoeaiggáda ja guovlluid geavahit iešguđet láchkai. Mánngabealat suodjalanguovlluin mat leat ásahuvvon guhkit áiggiid badjel, leat iešguđet lágan láchkaásahusat. Sámediggeráđđi oaidná dárbblašlázžan bargat dan nala ahte oažžut sadjái nu ovttalaš suddjenláhkaásahusaid go vejolaš, vai guovllu boazodoalu doaibmaevttut eai hedjon.

Dárbu čuovvolit

Sámediggeráđđi oaidná dárbblašlázžan ođastit boares suddjenláhkaásahusaid ja ahte ođastanbarggus ráđđádallet ja searvadit sámi beroštumiid ja vuoigatvuodaguddiid, geaidda ášši njuolgut guoská. Ođasteami mihttomearrin lea rievdadit láchkaásahusaid vai sámi kultur- ja ealáhusdoaimmaheamis šaddet buoret eavttut suodjalanguovlluin.

Ođđa suodjalanguovllut Sámis

Ráđđehus bargá dál ollislaččat geahčadit Norgga dárbbu ollislaš suodjaleapmái. Dat sisttisoallá ahte árvalit ođđa guovlluid suodjalit, maiddá árbevirolaš sámi guovlluin. Dat sáhtá leat sihke áibbas ođđa guovlluid suodjaleapmi, guovlluid viiddideapmi dahje ahte dálá suodjalanguovllut ožžot ođđa stáhtusa. Sáhtá suodjaluvvot luonddureserváhttan, suodjemeahcceguovlun dahje álbmotmeahccin. Buot árbevirolaš sámi guovlluid ođđa suodjalanevttohusaid galgá ráđđádallat Sámedikkiin.

Lea evttohuvvon ahte muhtun oasis dálá eanadatsuodjalanguovlluin ožžot ođđa stáhtusa álbmotmeahccin. Sámediggeráđđi vásiha ahte suodjalanguovlostivrraid sámi miellahtuin, ja maiddá sámi báikegottiin ja vuoigatvuodaguddiin geaidda ášši njuolgut guoská, leat iešguđet lágan ipmárdusat suodjalanstáhtusiid mearkkašumiin. Muhtumiidda sáhtá eanadatsuodjalanguovllu stáhtusa rievdadeapmi álbmotmeahccin mearkkašit buoret suodjalus kultur- ja ealáhusdoaimmaheami luondduvuođui. Muhtumiidda fas sáhtá álbmotmeahccestáhtus mearkkašit galledanloguid lassáneapmi ja ahte lea bahá vásihit eanet ráfehuhttima ja deattu areálaid dáfus. Sámi kultur- ja ealáhusdoaimmaheami báikkálaš dilit leat iešguđet ládje. Sámediggeráđđi oaivvilda danne ahte báikkálaš sámi guorraseapmi ja dohkkeheapmi ferte leat dakkár rievdademiid vuodđun.

Sámediggi lea čoahkkimis Birasdirektoráhtain guorahallan dárbbu vel eanet suddjet duottarguovlluid, nu go álbmotmehciid. Norgga mehciid ja suodjalanguovlluid geahčadeapmi jagis 2010 čájeha ahte lea dárbu eanet suddjet šattolaš lastavuvddiid riikka lulit osiin, ja maiddá riddo- ja vuotnaguovlluid oarjin ja gasku riikkas. Dasa lassin lea Sámediggi guorahallan ahte leago álbmotmeahccesuodjaleapmi rievttet gaskaoapmi fuolahit rašes luonddu, seammás go galledanlogut Norgga álbmotmehciin lassin ja buktet hástalusaid luonddu gollamiin ja mátkkáláččaid ráddjemiin.

Vai Sámediggi galgá sáhttit miehtat suodjaleapmái, de lea Sámedikkis leamaš eaktun ahte sámi báikkáláččat guorrasit suodjaleapmái. Dasa lassin lea Sámediggi bidjan vuoddu ahte sámi kultur- ja ealáhusdoaimmaheapmi galgá sáhttit joatkit maiddá suodjaluvvon guovlluin ja ahte sámit galget beassat searvat suodjaluvvon guovlluid hálddašeapmái.

Dárbu čuoovvolit

Sámediggi áigu aktiivvalaččat čuoovvolit evttohusa ođđa suddjema birra mii ovddiduvvo Sámis. Sámediggi áigu guorahallat leago suodjaleapmi dálá Norgga suodjalankategoriijaid mielde rievttis vuohki sihkkarastit ahte luondduvalljodat fuolahuvvo árbevirolaš sámi guovlluin.

Sámi báikkálaš dohkkeheapmi, vejolašvuotta fievrridit sámi kultur- ja ealáhusdoaimmaheami viidáseappot ja oassálastit suodjaluvvon guovlluid viidásit hálddašeapmái, galget leat vuodđun jus Sámediggi galgá sáhttit guorrasit boahttevaš suddjemii.

Ođđa reaidut Sámi luondduvalljodaga fuolaheapmái?

Biologalaš valljodaga konvenšuvnna (CBD) oasálaščoahkkinn válddii jagis 2018 atnui definišuvnna “andre effektive områdebaserter vernemetoder”, mii čujuha guovlluide mat álgoálggus leat hálddašuvvon eará ulbmiliiguin go luonddusuodjalemiin, muhto maid hálddašeapmi lea dahkan ahte luondduvalljodat lea fuolahuvvon buriin vugiiguin. Sámediggeráđđi oaivvilda ahte lea dárbu konkretiseret dán ođđa kategoriija areálahálddašeamis, vai fuolahit luondduvalljodagaid Sámis.

Sámediggi váillaha areálahálddašuvvugiid mat aktiivvalaččat dohkkehit ja dahket vejolažžan čađahit sámiid árbevirolaš geavahan- ja hálddašuvvugiid, ja maiddá kultuvrralaš ekonomalaš árvvuid mat gusket guovlluide, vai guoddevaš árbevirolaš sámi geavaheapmi sáhtta joatkit.

Areálahálddašuvvugit maid geavahit riikkaidgaskasaččat, mas olbmo luonddugeavaheapmi ja fuolaheapmi vázziba giehtalaga, leat earret eará den internasjonale naturvernunionen (IUCN) suodjalankategoriija VI *Resursförvaltningsområde*, ja IPCA- ja ICCA-guovllut maid álgoálbmogat dahje báikegottit leat hálddašan ja suddjen.

Dárbu čuoovvolit

Sámediggeráđđi oaidná dárbbu ahte Norgga ságastallan geavaheami ja suddjema birra rahpá ođđa vugiide mat buorebut fuolahit sámi báikegottiid ja sámi vuoigatvuođaguddiid dárbbuid. Lea dárbu bidjat álgoálbmogiid árvvuid, aktiivvalaš luonddugeavaheami ja rivttiid vuodđun go ohcá ođđa vugiid fuolahit luondduvalljodaga ovddos guvlui. Álgoálbmotvuđot suddjenortnegat sihkkarastet erenoamáš kvalitehtaid, guovlluid iešvuođaid ja kultureanadagaid boahteáiggis.

Šiehtadus suodjalanplánabargguid njuolggadusaid birra sámi guovlluin

Birasgáhttendepartemeantta ja Sámedikki gaskasaš šiehtadus jagi 2007 rájes dan birra movt suodjalanplánaproseassa galgá doaibmat sámi guovlluin, galgá veahkehit stuorát sámi váikkuheapmái suodjalanguovlluid ásaheamis. Dat lea heivehus stáhta ja Sámedikki gaskasaš oppalaš konsultašuvdnašiehtadus. Šiehtadus definere earret eará njuolggadusaid doaibmagotti ásaheamis, mas sámi ovddasteapmi galgá fátmastuvvot. Dát sihkkarastá ahte ráđđádallet njuolga sámi vuoigatvuođaguddiiguin ja beroštumiiguin madda ášši njuolgut guoská, dainna lágiin ahte fátmastuvvojit suodjalanplánaprosessii.

Dárbu čuoovvolit

Solberg ráđđehus lea ovddidan evttohusa rievdadit stuorradikki Sámelága. Rievdadus sisttisdoallá earret eará konsultašuvdnageatnegasvuođa lágadeami. Sámediggeráđđi oaidná dárbbu geahčadit ja evalueret šiehtadusa suodjalanplánabarggu njuolggadusaid birra manjel go leat meannudan Sámelága rievdadeami.

5. Suodjalanguovlluid báikkálaš hálddašanortnet

Birasgáhttendepartemeantta bušehttaproposišuvnna (Prop.1 S (2009-2010)) mielde hálddašuvvojit mánga álbmotmeahci ja stuorebuš suodjalanguovllu gielddaidgaskaš, politihkalaš oktiibiddjon álbmotmeahcce- dahje suodjalanguovlostivrrain, mas juohke guoskevaš suohkanis ja fylkkasuohkanis lea okta ovddasteaddji. Sámediggi galgá maiddá nammadit stivralahtuid guovlluin gos leat sámi beroštumit. Dál nammada Sámediggi 42 stivralahtu oktiibuot 21 suodjalanguovlo- ja álbmotmeahccestivrrain. Stivralahtut maid Sámediggi nammada, čuvvot Sámedikki válgaáigodaga.

Stivra galgá fuolahit ahte lea ollislaš ja jotkkolaš hálddašeapmi hálldahuslaš rájiid rastá, ja ahte hálddašeapmi lea siskobealde luondduvalljodatlága rámmaid ja ovttaskas suodjalanguovllu suodjalanláhkaásahusa. Stivra galgá danne ovttasbargat eará beliiguin maiddá ášši guoská, viidát čohkkejuvvon fágalaš ráđdeaddi bargojoavkku bokte, mas leat earret eará vuodđoeaiggádat, eará almmolaš orgánat maiddá ášši guoská ja relevánta sámi beroštumit. Sámi árbevirolaš guovlluid álbmotmeahcit ja suodjalanguovlostivrraid máhcahagat čájehit ahte ráđdeaddi bargojoavkku oassálastin molsašuddá. Ovdamearkka dihtii oaivvildit mánga orohaga ahte oassálastin ii vásihuvvo nu relevántan. Ráđdeaddi bargojoavku sáhtta maiddá doaibmat iežas ulbmila vuostá jus ii doala eará jotkkolaš gulahallama ovdamearkka dihtii boazodoaluin, go daid lávdegoddečoahkkimiid mat leat mearriduvvon dollojuvvot.

Jagis 2020 evaluerejuvvui hálddašanortnet. Guorahallan čájehii ahte báikkálaš hálddašeapmi obbalaččat ii leat váikkuhan positiivvalaččat iige negatiivvalaččat dasa movt suddjenmihttomearit vuhtiiváldojuvvot. Raporta čujuha dasa ahte lassánan profileren ja árvoháhkama fuomášupmi sáhtta dagahan lassi deattu suodjalanárvvuide. Báikkálaš hálddašeapmi lea ábuhán gáhttema stuorat báikkálaš čanastupmái, ja báikkálaš gelbolašvuolta suodjalanárvvuide birra lea lassánan. Leat liikká stuora erohusat iešguđet suodjalanguovlluid gaskkas.

Hástalusat sámi ovddasteddjiid rollaid dáfus stivrras

Álbmotmeahcce- ja suodjalanguovlostivrraid sámi ovddasteaddjit leat dábálaččat unnitlogus Norgga ovddasteddjiid ektui. Anárjoga álbmotmeahci stivrras ii leat nu. Sámi stivraovddasteddjiid máhcahagat leat iešguđet ládje iešguđet riikkaosiin. Muhtun osiin dieđihit ovddasteaddjit buorre ovttasbargobirrasa, gos sii lea mielde lokteme ipmárdusa suodjalanguovllu sámi geavaheami birra dainna go leat mielde stivrras. Nuppe háviid fas vásihit stivraovddasteaddjit ahte suodjalanláhkaásahusat hehtejit sámi vuhtiiváldima fuolaheami álbmotmeahccestivrras, mii rievtti mielde ii leat dohkálaš.

Báikkálaš hálddašanortnet galgá maiddá leat ILO konvenšuvnna nr. 169 artihkal 15 nr. 1 našunála implementeren, mii geatnegahtta stáhtaid sihkarastit sámi váikkuheami sámi guovlluid luondduresurssaid geavaheami, hálddašeami ja fuolaheami oktavuodas. Hálddašanmodealla evalueremis ii leat iskojuvvon man muddui hálddašanortnet ollašuhtha álbmotrievttálaš gáibádusa ahte Sápmi galgá fátmastuvvot luondduresurssaid geavaheamis, hálddašeamis ja fuolaheamis.

Sámediggi diehtá ahte ovttaskasáššiin leat čuožžilan gažaldagat nammaduvvon suodjalanstivraovddasteaddji habilitehtas go lea gullelašvuolta boazodollui. Mángasiin dain ovddasteddjiin maid Sámediggi lea nammadan stivraide, lea gullelašvuolta boazodollui, erenoamážit Lulli-Sámi guovlluin. Dat lea dan dihte go dáid guovlluid sámi kultuvra lea nu nannosit čadnon boazodollui. Sámediggi oaivvilda ahte ovddasteddjiid gullelašvuolta boazodollui obbalaččat ii sáhte dahkat sin inabiilan áššiin mat gusket boazodollui, muđui ii doaimma báikkálaš hálddašeami

modealla ulbmila mielde.

Sámediggeráđđi lea ožžon máhcahagaid vaši ja bilkideami birra stivraoktavuođain mat gusket stivralahtuid etnistehtii dahje ealáhusgullevašvuhtii. Dasa lassin leat sámi stivraovddasteaddjit vásihan ahte leat šaddan gierdat nođiid maid eai nu bures dohkkehuvvon mearráduusat leat dagahan báikegottis, vaikko lea leamaš ovttajienalaš mearráduus stivrras. Dakkár dagut eai gula demokrántalaš ja ovttárvosaš servodahkii, iige galgga dohkkehit iige gierdat. Vaikko dakkár dieđut eai boađe dávjá, de galgá daid váldit duođalažžan. Sámediggeráđđi laktii fáttá Dálkkádat- ja birasdepartemeantta politihkalaš jođihangottiin jagi 2019 skábmamánu. Dasa lassin loktejuvvui fáddá digitála álbmotmeahccekonferánsas jagis 2021.

Dárbu čuovvolit

Sámediggeráđđi háliida lagat árvoštallama das movt suodjaluvvon guovlluid báikkálaš hálddašeapmi ollašuhtá gáibádusaid ahte searvadit Sámi luondduressusaid geavaheamis, hálddašeamis ja fuolaheamis.

Sámediggeráđđi oaidná dárbbu sihkkarastit ahte birashálddašeami ipmárdus habilitehta birra stivrabarggus fuolaha sámi searvama suodjalanguovlostivrra mearráduusproseassain. Boazodollui gullevašvuhta ii automáhtalaččat dagat inhabilitehta buot áššiin mat gusket boazodoalloberoštumiide stivraoktavuođain.

Sámediggeráđđi oaidná dárbbu jotkkolaččat čuovvolit vejolaš vaši ja bilkideami stivraoktavuođain.

Geahččalanortnet mas beliid gaskka čohkkejuvvon suodjalanguovlostivrrat

Solberg ráđđehus álggahii jagi 2013 ráđđehusa vuodđovuogádagas geahččalanortnega mas vuodđoeaiggádat hálddašedje suodjalanguovlluid. Jagis 2017 ásahuvvojedje beliid gaskka čohkkejuvvon stivrrat Trollheimen suodjemeahcis, Raet álbmotmeahcis ja Jomfruland álbmotmeahcis. Jagis 2018 viiddiduvvui geahččalanortnet ja Tjohkeli j̄ih Råalten vaarjelimmiedajve maddái searvvai. Geahččalanortnet lea leamaš doaimmas dálá stivraáigodaga ja vásáhusat leat čohkkejuvvon jagi 2020 rájes evalueremii.

Sámediggi ii lean ovttaoaivilis ahte geahččalanortnet galggai čađahuvvot árbevirolaš sámi guovllus ja ráđđádalai Birasdirektoráhtain viiddiduvvon stivrraid oktiibidjama birra. Trollheimenis oačču orohat evttohit stivralahtu ja Tjohkeli j̄ih Råaltenis bohte ovttaoaivilii ahte Sámedikki evttohuvvon stivraovddasteaddjit galge lasihuvvot golmma stivraovddasteaddjis njealji ovddasteaddjái.

Evalueren ii atte ovttáčilggolaš vástádusa das ahte lea go geahččalanortnet ábuhán hálddašeami ovttagardánahttimii dahje effektiviseremii, dahje eanet báikkálaš mielváikkuheapmái. Evalueren liikká čájeha ahte beliid gaskka čohkkejuvvon stivrenvuohki lea váikkuhan ahte báikkálaš ja vásáhusvuđot máhttu váldojuvvu eanet atnui stivrabargguin. Sámi ovddasteddjiid máhcahagat beliid gaskka čohkkejuvvon stivrraid birra eai leat ovttáčilggolaččat. Stivrrat lea sturron hirmmadit. Stivrraide leat bohtán eanet berošteaddjjoavkkut go ovdal, erenoamážit Trollheimenis. Seammás vásihit ahte vuodđoeaiggádiid oassálastin sáhtta váikkuhan buoret gulahallamii Tjohkeli j̄ih Råaltenis.

Sámediggi lea eahpidan stivrenvuogi rievdadeami mii deattuha ovttaskas beroštumiid. Sámediggi lea oavvildan ahte sámi jienat šaddet vel eanet unnitlohkui viiddiduvvon stivrras. Mánge orohaga ja maddái dálonat main iešguđet lágan ealáhusberoštumit sáhttet geavahit suodjalanguovlluid. Jus ortnet viiddiduvvo guoskat olles riikii, de ii leat beare jáhkehahtti ahte lea sadji buot iešguđet lágan

sámi beroštumiide beliid gaska čohkkejuvvon stivrrain.

Máhcahagat Sámediggeráđi čoačkimiin suodjalanguovlluin leat čájehan ahte orohagat áinnas háliidit njuolgoovddasteami stivrrain. Seamma guoská eará guohtunealáhusaide main birgenláhki lea čadnon suodjalanguovlluide. Dát čájeha ahte maiddá sámi servodaga siskkobealde leat iešguđet lágan oainnut stivrenvuohká.

Dárbu čuoovolit

Sámediggeráđi oaivvilda ahte sámi beroštumiid boahhteáigái lea buoremus ahte nammadit suodjalanguovlostivrraid ovddasteddjiid politihkalaččat. Jus ráđđehus evttoha viiddidit ortnega beliid gaska čohkkejuvvon stivrraiguin miehtá riikka, de lea dárbu ráđđádallat Sámedikkiin.

Sámedikki miellahtuid nammadeapmi

Sámedikki árvalusevttohus álbmotmeahccestivrraid kandidáhtain lea dán rádjai leamaš politihkalaš proseassa vuollásaš. Lea leamaš práksis ahte Sámediggeráđi lea bivdán buktit cealkámušaid kandidáhtaid birra Sámedikki iešguđet politihkalaš joavkkuin. Sámediggeráđi lea de evttohan kandidáhtaid Birasdirektoráhtii earret eará politihkalaš bellodaga, sohkabeali, geografii ja ealáhusgullelašvuoda árvvoštallamiid vuodul. Birasdirektoráhtta lea čuvvon Sámedikki evttohusárvalusa ovttain spiehkastagain, mas várrelahttu nammaduvvui fástalahtu sadjái vuhtiiváldin dihtii stivrra sohkabealledássetvuoda.

Sámediggeráđi vásiha nammadanvuogi problemáhtalažžan mángga dáfus. Sámediggeráđi evttoha kandidáhtaid Birasdirektoráhtii, mii dasto formálalaččat nammada. Sámedikkis ii leat njuolgut makkárga váldi nammadit stivraovddasteddjiid. Sámediggeráđi nammadanpráksis lea leamaš ahte sihke posišuvnna ja opposišuvnna evttohusat leat váldojuvvon viidáseappot Birasdirektoráhtii. Almmolaš ságastallamis stivrra mearrádusaid birra ferte Sámediggeráđi guoddit ovddasvástádusa stivralahtuid mearrádusain, mat eai áloge ovddas Sámediggeráđi politihkalaš oainnu.

Dárbu čuoovolit

Sámediggi mearrida vuodđodokumeanta juohke Sámediggeáigodaga álggus, mii fátmasta prinsihpaid mat bidjet vuodu suodjalanguovlostivrraid bargui sámi guovlluin.

Sámediggeráđi háliida rahpat ahte orohagat, sámi gilisearvvit ja guohtunsearvvit besset buktit evttohusaid vejolaš kandidáhtain stivrii, lassin daidda evttohusaide mat ovddiduvvojit iešguđet Sámedikki joavkkuin juohke sámediggeáigodaga álggus.

6. Gaskkusteapmi suodjalanguovlluid birra

Jagis 2015 almmuhii Birasdirektoráhtta Norgga álbmotmehciid ja suodjalanguovlluid mearkastrategiija. Strategiija galggai váikkuhit nanu, čohkkejeaddji mearkagálvui man ulbmilin lei geasuhit eanet gussiid ja stuorát árvoháhkama, ja seammás fuolahit ahte luondduárvvut hálddašuvvojit háralaččat. Dehálaš elemeanta strategiijas lei diehtujuohkinsajiid ja várdobáikkiid ásaheapmi, ja ahte láchit dili vai olbmot geat eai leat hárvánan meahcis vánddardit, besset vázzit oanehis mátkkiid guovllus.

Iešguđet suodjalanguovlluid máhcahagat lohket ahte galledanlogut leat lassánan mañimus jagiid, vaikko eai leat čielga logut das man ollu lea lassánan. Lassánan olmmošlaš doaimmat dávjá čuhcet suodjalanguovllu sámi boazodollui. Lea dárbu čielga dieđuide dan birra makkár dárbu lea guohtunráffái ja makkár hástalusaid olbmuid vánddardeapmi sáhtá dagahit boazodoalu bargguide,

nu go čohkkema dáfus.

Sámediggedieđáhus areála ja birrasa birra (2016) cealká ahte Sámediggi áigu bargat dan nala ahte suodjalanguovlluid diehtjuohkimat veahkehit gussiid oazžut diehtit ja ipmirdit sámi geavaheami birra suodjalanguovllus. Sámediggi bovdi jagi 2019 juovlamánu árbevirolaš sámi guovlluid meahcceguovddážiid ja suodjalanguovlohálddašeddjiid ságastallat vásáhusaid meahcceguovddážiid huksemiid birra ja sámegeiela birra hálddašeamis. Meahcce- ja kulturguovddážiis lea vejolašvuohta váikkuhit sámegeiela ja kultuvrra čalmmustahttimii sin gaskkusteamis. Čoahkkin duođaštii ahte lea dárbu loktet gelbbolašvuođa ja diđolašvuođa das makkár rolla suodjalanguovlluid gaskkusteddjiin lea informerema hárrái, vai loktešii ipmárdusa suodjalanguovlluid sámi geavaheami birra.

Birasdirektoráhtta lea ráhkadan bagadusa suodjalanguovlostivrraide dan birra movt vuostáiváldit gussiid galledanstrategiijaid bokte. Bagadusas presiserejuvvo ahte suodjalanguovlluid gaskkusteamis ja márkánfievrrideamis, gos leat sámi beroštumit, maiddá berre leat sámi dimenšuvdna ja ráhkaduvvot dan sámegeillii mii geavahuvvo guovllus. Jagis 2020 almmuhii Birasdirektoráhtta neahttaportála norgesnasjonalparker.no. Doppe leat dieđut buot Norgga álbmotmehciid birra čohkkejuvvon ovttá portálii. Dieđut leat maiddá čállojuvvon dan sámegeillii mii lea lunddolaš álbmotmeahcceguovllus.

Dárbu čuovvolit

Vaikko riikadásis leat ožžon sadjái soames doaimmaid čalmmustahttit sámi geavaheami suodjalanguovlluin, de lea báikkálaččat ain ollu mii ferte dahkkot sihkarastit ahte sámi geavaheapmi ja historjá suodjalanguovlluin boahtá oidnosii. Sámediggeráđdi oaidná dárbbu jotkkolaš ságastallamii Dálkkádat- ja birasdepartemeanttain ja Birasdirektoráhtain lokten dihtii ipmárdusa das man dehálaš lea gaskkustit maiddá sámi geavaheami, eanadaga ja historjjá birra guovlluin mat dál leat álbmotmeahcit dahje suodjemeahcit.

7. Sámi kulturmuittut suodjalanguovlluin

Sámi kulturmuittut leat mearkkat sámi ássamis ja orrumis, dat gaskkustit máhtu min máttuid eallineavttuid, resursageavaheami, oskku ja eanadatgeavaheami birra. Suodjalanguovllut árbevirolaš sámi guovlluin leat dávjá ásahuvvon sámi ássan- ja geavahanguovlluide. Seammás lea dávjá ahte eai leat čađahuvvon systemáhtalaš kulturmuitorregistreremat guovlluin maid lea heivvolaš suddjet. Stáhta ovdalaš vuoruheamit das makkár guovlluid systemáhtalaččat registrerejedje ja makkár kulturmuittuid čalmmustahte, mielddisbuktet ahte lea stuora gelbbolašvuođaváilevašvuohta čadnon sámi ássan- ja geavahanguovlluid kulturmuitorregistreremat.

Stuora osiin sámi geavahan- ja ássanguovlluin ii leat čađahuvvon sámi kulturmuittuid kárten. Dat guoská sihke siseatnanguovlluide ja riddoguovlluide. Almmolaš kulturmuitorregistrerat čájehit dasto ahte guovlluin “eai gávdno” sámi kulturmuittut. Dutkamiin ja kulturmuitorregistreremiin mat leat čađahuvvon stuorebuš huksenáššiid oktavuodas, lea dokumenterejuvvon ahte lea stuora vejolašvuohta ahte gávdnojit sámi kulturmuittut dán guovlluin. Sámi kulturmuittuid kárten suodjalanguovlluin addá buoret gelbbolašvuođa ja ipmárdusa otná sámi geavaheamis guovlluin maid evttohit suddjet. Eanadagas leat dávjá mánga beali kultuvrras ja historjjás. Dát máhttu ii álo boađe ovdan guovllu luonddudieđalaš čilgehusain.

Suodjalanguovllut sáhttet fátmastit hirbmat stuora guovlluid. Bienalaš ja systemáhtalaš sámi kulturmuittuid kárten árbevirolaš geahčadeami bokte lea danin váttis ja resursagáibideaddji.

Maŋemus 30 jagi leat liikká registreren ollu kulturmuittuid suodjalanguovlluin, mat leat buktán ođđa ja dehálaš máhtu. Dán áigge leat teknologiiijat ja metodat olámuttus mat dahket geahčademiid mearrediđoleabbon. Seammás dahká jagi 1917 ráfáiduhttinrádji sámi kulturmuittuide ahte ealli árbevirolaš máhtus lea njuolgut guoskevašvuohta automáhtalaš ráfáidahtton sámi kulturmuittuid dokumentašuvdnii ja registreremii. Sáhtta viežžat ollu divrras dieđuid maiddá go fátmasta ja doallá oktavuoda báikkálaččaiguin. Sáhtta dokumenteret ollu dehálaš dieđuid kulturmuittuid, kulturhistorjjá ja historjjálaš resursaávkástallama birra suodjalanguovlluin, go kombinere olámuttus teknologija ja fágaolbmuid, mat dovdet sámi báikegotti ja sámi kulturhistorjjá.

Vai dakkár registreremat lokteše gelbbolašvuođa sámi kulturmuittuid birra, de lea eaktun ahte registreremat plánejuvvojit ovttaš fágačehpiiguin geain lea buorre gelbbolašvuohta sámi kulturmuittuid birra. Ovdamearkka dihte Sámedikki kulturmuittuoossodat dávjá gulahallá guovlluid sámi geavaheddjiiguin ja oážžu ipmárdusa ja dieđuid geavahanguovllu birra gos lea jáhkehahti gávdnat luottaid ovdalaš áiggi geavaheamis.

Suodjalanguovllut lea dábbálaččat ásahuvvon dainna ulbmiliin ahte fuolahit šattuid ja eelliid, eanadagaid dahje ekovuogádagaid, muhto maiddá kulturmuittuid ja kulturváikkuhusa suddjen mii báidná eanadagaid, sáhtta leat oassi suodjalanulbmilis. Suodjalanguovllut sáhttet danin maiddá leat ovdamunnin sámi kulturmuittuid suodjaleapmái. Suodjalanguovlluid ásaheapmi dávjá liikká buktá ovddideamiid, huksemiid ja sisabahkkejeaddji doaibmabijuid suodjalanguovllu ravdaavádagas. Dat sáhtta dahkat stuorát deattu fuolahit sámi kulturmuittuid suodjalanguovlluid ravdaavádagain.

Dárbu čuovvolit

Sámediggeráđdi oaidná dárbbu vuoruhit kulturmuittuid registrerema suodjalanguovlluin, seamma dásis go luonddudieđalaš registreremiid. Min geavahanhistorjá lea hábmen ollu das maid dál gehččet suodjalan vearan dán eanadagain. Sámediggeráđdi oaivvilda maiddá ahte stáhta suodjalanguovlluid ásaheaddjin, ferte máksit goluid maid registreremat mielddisbuktet.

8. Sámedikki viidasit bargu Sámi suodjalanguovlluin

Sámediggeráđdi háliida čuovvolit Sámi areálaid gáhttenbarggu Sámediggedieđáhusain jagis 2022. Dieđáhusas guorahallat lagabuidda momeanttaid mat leat loktejuvvon dán čilgehusas. Sámedikki boahktevaš mihttomearit ja strategiiat bohtet ovdan dieđáhusas.

Sámedikki váldomihttomearri lea ahte luondduvalljodaga fuolaheapmi árbevirolaš sámi guovlluin bidjá ávnnaslaš vuođu viidaset fievríidit ja ovddidit sámi kultuvrraid, ealáhusaid ja gielaid. Ávnnaslaš vuođu fuolaheapmi vuođđuduvvo das ahte dohkkehit sámiid vuoigatvuođaid eatnamiidda ja resurssaide, ja árbevirolaš hálddašanmodeallaide ja árbedihtui.